

КРИВИЧНА ДЕЛА НА ПОДРУЧЈУ АПЕЛАЦИОНОГ СУДА У СКОПЉУ И ЊИХОВО ПРОЦЕСУИРАЊЕ 1929–1941.*

Апстракт: Текст представља покушај реконструкције стања криминалитета у Вардарској бановини у периоду 1929–1941. године на основу публикованих статистика и необјављених извештаја државног порекла. Уз увид у структуру почињених кривичних дела, реакцију Апелационог суда у Скопљу и рад скопског казненог завода, скициране су маргине друштва које је током читавог међуратног периода с правом сматрано најнестабилнијим подручјем у југословенској краљевини.

Кључне речи: криминал, Апелациони суд у Скопљу, казнене заводе, Вардарска бановина, Краљевина Југославија

Основни генератори анархичне друштвене климе у којој су међуратна Македонија и Косово деловали као зона неискорењивог криминала били су опште сиромаштво, етнички, верски и политички антагонизми, нарушена безбедност и неконсолидоване државне институције попуњене неадекватним кадром чиновника. Ако се оставе по страни последице оружаних сукоба са качачким и комитским четата које су процесуиране пред војним судовима и у ванредним судским процесима током 20-их година, оно што би се могло подвести под конвенционални криминалитет у наредној деценији било је до те мере испреплетено са политичким и економским факторима да је криминал наставио да се шири и међу деморалисаним државним органима који су били задужени да га сузбијају. Отуда и иницијатива групе од 102 народна посланика из фебруара 1934. да се изменом кривичног закона државном чиновнику запрети смртном казном за сваку злоупотребу којом се причињава штета већа од 50.000 динара.¹

* Чланак је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Према писању једног од гласила Југословенске националне странке – *Југословенске слоге* од 3. марта 1934. – предлагачи измене закона су се позивали на „благотворно дејство“ сличне драконске казне из доба кнеза Александра Карађорђевића којом су искорењене службене злоупотребе у шабачком начелству.

Сузбијање оружаних активности качака и комита преполовило је стопу општег криминалитета до краја двадесетих година,² али су упоредо са ширењем светске економске кризе у Југославији учестали сви остали облици криминала, посебно разбојништво и чедоморство, док је од 1933. уочљив пораст броја окривљених (комуниста) по Закону о заштити јавне безбедности. Тако се у серији бројева *Полицијског гласника*, поред озлоглашених убица и робијаша, појављују и слике Едварда Кардеља и осталих комунистичких активиста. У овом гласилу су континуирано објављиване и Интерполове потернице које су се тицале светских криминалаца и њиховог потенцијалног боравка у Југославији.³ За разлику од *Полицијског гласника*, часопис *Полиција* се бавио криминалистичким темама на теоријском и научном нивоу. Праћење светских достигнућа из криминалистике било је подстицај за распламсавање домаћих расправа о легализацији абортуса, социјалној позадини самоубистава, односу између образовног профила људи и њихове склоности криминалу, проблему „бадавација“ и „нувориша“, дејству алкохола, дувана и сифилиса на криминогеност и сл. У складу са тим, југословенски законодавци су све чешће разматрали решења из напреднијих држава, али и суседних земаља. Под утицајем нових трендова и у југословенској полицији приоритет добијају касарнирање проституције, сузбијање коцке и „похлепе за добитком“, збрињавање сиротиње итд. Коцка је такође дошла под удар закона тако да је почетком 1940. ступила на снагу чак и забрана растурања слаткиша упакованих заједно са играћим картама. У поређењу са суседним земљама Југославија је имала најмање малолетних криваца (4%), али и писмених осуђеника (59%). Такође је уочена веза између незапослености и криминала, па се тако у јеку светске економске кризе број незапослених осуђеника у Југославији из године у годину удвостручавао. Након објављивања наредбе за врбовање добровољаца за одлазак у Шпанију, постало је кажњиво и новчано помагање било које од страна у тамошњем грађанском рату.⁴

*

Без обзира што су полиција и жандармерија законима из 1929. и 1930. године добиле прилично широка овлашћења, на степен криминалитета пресудно је утицало незавидно стање правосудног система, чијем је уједначавању прибегао шестојануарски режим краља Александра. Ипак, најављена стабилизација правосуђа и „завођење реда“ нису изведени до

2 *Полиција*, XVI/бр. 1–2, јануар 1929, стр. 38–39; XX/бр. 7–8, април 1933, стр. 318; Владан Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, Београд, 2011, стр. 291.

3 *Полицијски гласник. Службени орган Министарства унутрашњих послова*, бр. 671, 11. 6. 1933, В 64. Средином јуна 1933. објављен је чланак о француском трговцу дрогом Раскину и његовим везама са бугарском фабриком опијата „Балкан Продукт“ из Радомира крај Софије, коју су држала браћа Лазаров, а за кога се претпостављало да је боравио и у Југославији.

4 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 290–291.

краја, првенствено због политичке инструментализације судства.⁵ Осим тога, судови су били изложени својеврсној унутрашњој опструкцији, оптерећени масом нерешених предмета из претходне деценије али и менталитетом људи који су се почели судити из најбаналнијих разлога. Милош Драговић је у парламенту критиковао „помодарство“ у парничењу, због кога је по забаченим селима Вардарске бановине за сваки украдени клас жита требало ићи чак у срески суд како би се поднела жалба. Према речима тадашњег министра правде Милана Симоновића, током 1936. године сваки 22. становник Југославије се појавио пред судом као тужени или тужилац. На основу односа броја предмета и расположивих судија може се извући закључак да су најоптерећенији апелациони судови били у Загребу и Скопљу.⁶

Апелациони суд у Скопљу је вршио функцију правосуђа у другом степену о правним лековима против одлука окружних судова код грађанских и казних предмета. Истовремено, његов председник је надзирао све судове на територији Апелационог суда у Скопљу која је захватала читав простор некадашње покрајине Јужне Србије (Македоније, Санцака, Косова и Метохије), а потом и Вардарске бановине. У питању је била територија од око 48.000 км², скоро два милиона становника и 22 окружна суда, при чему је један суд долазио на 2.181 км² и 90.909 становника.⁷

Крајем новембра 1930. започет је процес претварања првостепених судова у окружне, док су остали, уз доста организационих проблема, формирано као срески. До 1. новембра 1934. прорадила су 33 среска и 14 окружних судова Вардарске бановине, док је Лесковац по уласку у састав Вардарске бановине добио градски, срески и првостепени суд. Овим административним преуређењем на простору дотадашње покрајине Јужне Србије почела је примена новог кривичног, грађанског и ванпарничног судског поступка. Приликом постављања судија првостепених и окружних судова на простору Вардарске бановине министар правде је претходно тражио сагласност председника Министарског савета и потом предлагао краљу указе о постављењу. Фебруара 1931. влада Петра Живковића је именовала судије првостепених судова на подручју Вардарске бановине, при чему су у тамошње судове довођени правници из других крајева државе: у Кавадар су доведени службеници из Богатића и Великог Градишта, у Приштину је стигао судија

5 Ivana Dobrivojević, „Sudstvo i sudije u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra (1929–1935)“, *Tokovi istorije*, br. 3–4/2005, str. 52.

6 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 291. Те године на територији Апелационог суда у Скопљу било је 4.057 предмета на 12 судија. Другим речима, један судија је био суочен са 397 предмета у Загребу, 339 у Скопљу, 337 у Београду, 188 у Новом Саду, 95 у Сарајеву, 87 у Љубљани и 59 у Сплиту (*Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије*, I, 12. ред. саст., 23. 3. 1938, стр. 167).

7 Ferdo Čulinović, *Pravosuđe u Jugoslaviji*, Zagreb, 1946, str. 121; Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929 (Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS)*, Beograd, 2002, str. 107; *Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије*, I, 8. ред. саст., 16. 3. 1938, стр. 56.

из Лесковца, у Кичево судски приправници из Подгорице, у Тетово судија из Београда итд. Јула 1933. дошло је до великог размештаја судија у Вардарској бановини па су на југ премештене судије из Пожаревца, Подгорице, Колашина и Петровца. Крајем 1934. учестале су жалбе старешина судова и јавних тужилаца на лоше и неспособно особље којим располажу на територији Апелационог суда у Скопљу и Великог суда у Подгорици. С обзиром да су у октобру 1934. на овим подручјима основани нови судови, министар правде је затражио детаљне спискове запослених како би се кадар макар мало „просејао“. Посебну пажњу требало је обратити на моралне квалификације персонала који би се бавио рачуноводством и финансијама.⁸

Упркос тим мерама, у Прешеву је 1937. судски старешина био Петар Спасић (претходно протеран из Свилајнца и Јагодине) због чијег су се недоличног понашања тамошњи Албанци подсмевали Србима.⁹ Две године касније, Спасић се као старешина прешевског суда непрекидно тужио са својим колегом, судијом Спиридоном Гроздановићем, због чега је министар правде тражио од Апелационог суда у Скопљу да се њихов предмет што пре приведе крају како би се заштитио углед суда.¹⁰ Ни ствар са адвокатима није стајала много боље, па је тако 1933. забележено да је скопски адвокат Јусуф Зија Смаилагић осуђен на две године строгог затвора због прављења лажних исправа.¹¹ Иначе, почетком 30-их на простору Адвокатске коморе у Скопљу радила су 192 адвоката и седам приправника, који су, уз неколико изузетака, сви били српске националности.¹² Имајући у виду етничку и верску подељеност друштва на југу, овај податак би могао бити од значаја за разумевање неповерљивости, страха и аверзије коју су муслимани испољавали према правосудном систему државе. Иначе, муслимани су брачне спорове решавали у шеријатским судовима, који су постојали при сваком среском суду а њихова највиша инстанца био је Врховни шеријатски суд у Скопљу.¹³

8 Никола К. Лозанић, „Судство после Ослобођења“, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, Скопље, 1937, стр. 1004–1005; Живан Стојковић, Слободанка Стојичић, Хранислав Ракић, *Историја Лесковца*, Београд, 1992, стр. 188; В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 292. Током 1937. на простору Апелационог суда у Скопљу радило је 314 судија, 209 судских приправника и 719 архивских и других судских чиновника.

9 Архив Југославије, 63-2/1937, пов. арх., Писмо прешевског комите Крсте Ковачевића Министарству правде, 20. 4. 1937. Спасић се на увиђајима наводно појављивао у тандему са рачуновођом суда Славковићем, али и по кафанама где се бесплатно гостио и јавно понижавао чиновнике. Судску башту је претворио у приватни врт који су одржавали робијашаи, док се ходником зграде суда слободно шетало тридесетак ћурака које су му чували служитељи.

10 АЈ, 63-3/1939, пов. арх., Министар правде Апелационом суду у Скопљу, 11. 10. 1939.

11 *Вардар*, бр. 89, 4. 6. 1933, стр. 8.

12 *Азбучни именик адвоката и адвокатских приправника*, Адвокатска комора у Скопљу, Скопље, 1933, s. p. Највише адвоката регистровано је у Скопљу (од 35 један је био Турчин а остали Срби), Битољу (19 Срба и један Јевреј), Тетову и Приштини по 7 (од тога по један Турчин и Албанац).

13 Ф. Čulinović, *n. d.*, str. 98–99.

Само од 1922. до 1926. Апелациони суд у Скопљу је изрекао 36 смртних пресуда, а прва смртна казна вешањем у Битољу извршена је 21. фебруара 1933. када је целат Харта погубио локалног „женоубицу“ Петра Живковића.¹⁴ У периоду 1930–1939. скопски апелациони суд је изрекао 27.699 пресуда, при чему највише 1934. а најмање 1939. године. Према врсти кривичних дела која су разматрана на овој инстанци може се рећи да се највећи број пресуда тицао дела „против имовине“ и „против личности“ – у првом случају доминирале су крађе, а у другом убиства са предумишљајем, тешке телесне повреде, али и „одвођење женске ради ступања у брак“. У делима против јавног реда и мира најзаступљенији су били атаци на органе власти, док су се случајеви подмићивања могли изразити више него симболичним бројевима. Чак и код дела уперених против службене дужности случајеви пресуда против примања мита били су једноцифрени на годишњем нивоу.¹⁵ Случај битољског геометра и шефа катастра који је отпуштен због изнођивања награде представља један од ретких изузетака, баш као и хапшење председника дојранске општине августа 1930. због проневере општинског новца.¹⁶

Број осуђеника на територији Апелационог суда у Скопљу 1930–1939.

Број осуђених за дела против:	1930.	1931.	1932.	1933.	1934.	1935.	1936.	1937.	1938.	1939.	СВЕГА
опстанка државе	23	10	16	19	11	26	26	70	54	30	285
јавног реда и мира	119	194	308	208	322	511	278	494	544	475	3453
морала	23	22	36	41	38	75	76	82	79	90	562
личности	702	950	1061	1268	1299	1075	850	889	907	992	9993
имовине	1547	1457	1618	1785	2410	742	626	708	693	729	12315
службене дужности	68	63	58	45	32	85	120	119	139	106	835
специјалних закона	16	28	39	26	33	21	16	34	36	7	256
УКУПНО	2498	2724	3136	3392	4145	2535	1992	2396	2452	2429	27699

Извор: Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1930–1940, књ. II–X, Београд, 1933–1941.

14 Полиција, XX/1–2, јануар 1933, стр. 62–64; Вардар, бр. 61, 26. 2. 1933, стр. 6.

15 Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1930–1940, књ. II–X, Београд, 1933–1941.

16 В. Јовановић, Вардарска бановина, стр. 293.

Најбројнија кривична дела били су тзв. иступи, крађе, тешке телесне повреде, клевете, преваре, утаје.¹⁷ Убиства јавних органа и напади на државне службенике били су инспирисани разним мотивима: у приштинској кафани *Топлица* тамошњи општински службеник је априла 1932. убио артиљеријског наредника Војина Нешића, у Гњилану је јула исте године запаљена кућа адвоката Владана Поповића, у Урошевцу је извесни Абдула Бислимовић усмротио општинског стражара Тодора Џудовића. Дешавало се да се са појединим судским предметима свесно одуговлачи, што је додатно срозавало углед суда. После петогодишњег одуговлачења, Апелациони суд у Скопљу је тек 1933. оснажио пресуду лесковачког окружног суда којом је син тамошњег банкара Василија Миленковића осуђен на два месеца затвора, пошто је аутом прегазео дете. Штавише, ни та симболична казна није могла бити извршена јер се Миленковић „случајно не налази више у Југославији“.¹⁸

Будући да су оновремене расне предрасуде у великој мери утицале на методе сузбијања криминала, подаци о етничкој структури починилаца могу делимично појаснити убеђење једног средњег начелника (објављено у часопису *Полиција*) да је тадашње југословенско друштво било у „здравственој, личној и имовинској опасности од Цигана“. Приликом посете генералног секретара Велике њујоршке ложе професора Ланга Београду, угледни гост се пожалио на америчке црнце како имају „менталитет велике, одрасле деце“, на шта их је др В. Кујунџић поистоветио са домаћим Циганима који су представљали „ругло нашега века“.¹⁹ Да предрасуде нису имале потпуно утемељење у пракси, показују подаци из 1930. када су Роми на територији читаве Југославије починили 122 дела против имовине, тј. двоструко мање од Албанаца, и Турака који су такође колоквијално сврставани у категорију становништва склоног криминалу.²⁰ Недостатак сарадње са властима приликом разоткривања починилаца најтежих кривичних дела био је карактеристичан за Албанце, који су, ослањајући се на племенске обичаје, љубоморно чували „право породице“ да се освети убици.²¹

Подаци Жандармеријске команде били су у колизији са полицијским информацијама и сведочили су о криминалу који је на југословенском нивоу био у сталном порасту, док су у паду била дела велеиздаје, шпијунаже, преваре и фалсификовања новца. У Брегалничкој и Косовској области је забележено најмање опасних крађа и превара, мада је учесталост убистава наметала сасвим другачију слику безбедности. Од 1929. до

17 *Полиција*, XXII/9–10, мај 1935, стр. 523.

18 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 294.

19 *Полиција*, XVII/15–16, август 1930, стр. 726; XXII/21–22, новембар 1935, стр. 1064.

20 *Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1930*, стр. 430–431. Додуше, код Албанаца је забележено највише дела „против личности“ (134) и јавног реда и мира. Исте године у Југославији је било 190 дела против имовине која су починили Турци.

21 *Полиција*, XIX/19–20, октобар 1932, стр. 1014.

1933. проценат неислеђених дела перманентно је падао, како на подручју које је било у надлежности Вардарског жандармеријског пука тако и на нивоу југословенске жандармерије. Приликом расправе о предлогу буџета у Сенату је наглашено да је у 1931. години, за разлику од претходне, забележен пад броја убистава за 30%, злонамерних паљевина за 4%, разбојништава за 24%, али да је у благом порасту био број извршених крађа (за 2,4%). Тадашњи министар унутрашњих послова Милан Сршкић је недовољну ефикасност свога ресора правдао заузетошћу персонала пописом становништва и пољопривредним пописом, пренумерацијом кућа и сл.²²

О стању криминалитета се може судити и на основу извештаја Одељења јавне безбедности МУП-а. Пресек стања из марта 1930. указује на драстичан пораст броја „злонамерних“ паљевина, и то не само у сеоским срединама већ и по највећим варошима и градовима Вардарске бановине, а није био занемарљив ни број оружаних сукоба кријумчара дувана са органима финансијске контроле, те случајева крвне освете, силовања, противприродног блуда и др. У извештају о кретању криминала из марта 1930. стоји да није било дела велеиздаје и шпијунаже, али да су забележени случајеви кршења Закона о заштити државе.²³ У Скопљу није било већих инцидената, изузев ситних крађа. У Велесу је забележена само „педерастичка циганских свирача“, у Куманову мито и издавање фалсификованих исправа, док је у Кочану било све више подметнутих пожара. Паљевине су учестале и у Царевом Селу где су горели слама, брашно, сланина, сукно и пасуљ, а у тамошњој кафани *Сунђер* један земљорадник је псовао „каурског“ краља. И у Штипу су незадовољници критиковали власт па су се тако могли чути предлози да би судије цумајлијске општине требало послати да чувају козе. Тих дана су гореле занатске радње и колибе у Ђевђелији и Кичеву, док је искушеник Дољанског манастира присвајао добровољне прилоге верника. У гњиланском селу Туђевици кријумчари дувана су моткама, секирама и ватреним оружјем насртали на органе финансијске контроле, у кривоаланачком селу Мала Црцорија је пронађена паклена машина, а у ђаковичком селу Шеремету међусобно су се разрачунавали колонисти. Августа 1930. пожари су подметани у Скопљу и Приштини, премда је криминал у бановинском средишту ретко када излазио из оквира ситних крађа по хотелима и кафанама. Истовремено, крвна освета у Приштини није јењавала, док је списак криминалних радњи постајао све бизарнији.²⁴

22 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 296.

23 У питању је био летак бугарског учитеља Косте Кушевића који је пронађен у апотеци битољског апотекара Крсте Франговића, заједно са још три мапе о планираним атентатима на простору Вардарске бановине.

24 АЈ, 14-194-716, листови 149, 151, 133, 143, 146, 157, 166, 170, 176, 182, 183, 203, 210, 212, 238, 253, 256, 258, 268, 280, 281, 283, 310, 327. По Кратову су се проносиле гласине да је председник пробиштипске општине Аритон Наневић силовао многе тамошње девојке, док је командир жандармеријске станице у Корбинцу оптужио локалног Циганина Асана Џемаила да је августа 1930. „извршио над његовом магарицом противприродни блуд“.

Диверзије на вардарској прузи су, упркос смањеном интензитету деловања ВМРО у односу на претходну деценију, забележене и у првој години шестојануарског режима. Средином новембра 1931. недалеко од ђевђелијске железничке станице страдао је југословенски стражар.²⁵ Наредне вечери, на свега пола километара пруге у истом рејону експлодирало је 25 бомби, начинивши велику штету. У исто време су одјекнуле бомбе пред ђевђелијским касарнама да би у накнадној пуцњави комите ликвидирале двојицу и раниле тројицу југословенских војника. Становништво се дало у бег ка граници, а након молбе југословенских власти грчки командир пограничне страже у Гуменци је поставио заседе ради хватања терориста.²⁶

Нападом на међународни воз код Цариброда крајем новембра 1929. ВМРО је поново покушао да скрене пажњу на македонско питање, али је због негативног одјека догађаја у јавности читав случај означен као „југословенска ујдурма“, те да је напад представљен далеко опаснијим него што је уистину био, будући да у овом инциденту није било жртава. О овом догађају исцрпно је писало београдско *Време* 1. децембра 1929. И у извештајима из априла 1932. велика пажња је посвећена диверзијама на вардарској прузи, па се тако помиње случај подметања mine у фуруну железничара, иначе руских избеглица, у Алинцима. У градским срединама су учестале пљачке трговачких радњи, док је у колонијстичким насеобинама порастао број убиства, најчешће изазваних око попаше и наводњавања. У кријумчарским крајевима су настављени сукоби шверцера дувана са државним органима.²⁷ Тог пролећа су у Враништу изгореле скоро све куће покривене сламом, а деловођа почивалске општине Лазар Гласновић је ухапшен због службених злоупотреба. Чувени војвода Мина Станковић (тада „пешадијски поручник из Злетова“) поднео је тужбу против чиновника финансијске контроле који га је 1931. провоцирао називајући га Бугарином и вређајући државни поредак и краља. Нису мировали ни колонисти из Нове Шумадије који су се код Суве Реке потукли са месним муслиманима око пашњака.²⁸

Као и током 20-их, кријумчарење дувана је било једно од чешћих кривичних дела. Крајем септембра 1932. качанички кријумчари су налетели на

25 Стражар је спазио двојицу комита, али се саплео о жицу после чега је устрељен. Жица је била део паклене машине која је требало петнаестак минута касније да дигне у ваздух воз *Симплон Оријент експрес*.

26 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 297–298.

27 АЈ, 38-724-903, *Правда*, Београд 33. 3. 1932. Када су службеници финансијске контроле почетком 1932. у кући подујевског кријумчара Зеџира Беџировића затекли читаво стовариште качак-дувана, из околних кућа је отворена ватра на њих. Упркос отпору, Зеџир је са својим комшијама разоружан и ухапшен.

28 АЈ, 14-200-729, листови 5, 12, 20, 28, 34, 39, 42, 51, 65. У Скопљу су и даље обијане бакалнице, у Крушеву су се мотикама поубијале комшије око заливања ливада, а у Бедињској цркви крај Куманова свештеник је силовао сељанку у црквеној канцеларији. На председника општине Синђелић пуцао је мештанин Авдо Авдовић јер му је овај потерао магаре (које му је пасло жито) у општинску зграду. У Ресну је Каљуш Каранфиловић био опседнут идејом да постане жандарм Битољске жандармеријске чете због чега је фалсификовао отпусну листу на којој је писало да „не заслужује поновни пријем“.

жандарме, отворили ватру на њих и успели да се провуку са осам коња натоварених дуваном. Ништа мање ратоборни нису били ни шверцери дувана из села Батинца који су приликом једног сукоба ранили неколико припадника финансијске контроле. Марта 1933. у гњиланском срезу је ухваћен познати кријумчар дувана Бајруш Далиповић. У Горњем Љубињу крај Призрена извесни Селим Алијевић је просио и пушио кријумчарени дуван па су му финансијски инспектори након претреса куће пронашли злато и 40.000 динара које је зарадио просећи. На мети незадовољних грађана све чешће су се налазили и порески органи. Најгоре су пролазили трошарински службеници који су пленили робу за коју није била плаћена општинска такса, док су у селима средњег Повардарја сељаци моткама настали на пописиваче жита.²⁹

Подстакнут све свирепијим злочинима у бановини, скопски лист *Вардар* је све више простора посвећивао „црној хроници“. Почетком јула 1933. Ариф Шабановић и још четворица Албанаца су код Прешева силовали деветогодишњег чобанина Бранислава Савића, а потом га обесили и одрубали му главу. У целом прешевском крају било је напетог, Срби су спремали одмазду, али је 22. пешадијски пук из Куманова ухапсио Арифа и предао га суду. Јуна исте године на скопском корзоу извесна Матилда Михајловић је пуцала у свог бившег вереника Бранка Камџијаша. Током 1934. поново је био у порасту број напада на пореске органе као и убистава из нехата. Намножили су се изумитељи разних „лекова“ који су своје патентиране напитке стављали у промет, па је тако 1934. скопски кафеџија отровао једног трговца соком од дивљег краставца, иако је намеравао да га њиме излечи од маларије. У годинама пред избијање Другог светског рата дошло је до наглог пораста броја случајева кривотворења новца. У Лесковцу су се појавили груби фалсификати двадесетодинарке, али је убрзо пронађен кривац из Рајиног Поља са гипсом и оловом, док су у Радовишту растуране лажне турске лире.³⁰

*

Затвори и казнени заводи на југу су деловали по инерцији из прошлих времена, што се првенствено огледало у slabим квалификацијама руководиоца тих установа и пракси злоупотребе радне снаге осуђеника.³¹ Казне робије и заточења издржаване су у казненом заводу у Скопљу, док су казне строгог затвора и затвора од једне до пет година на територији Апелационог суда у Скопљу издржаване код надлежних полицијских власти („све док се не изграде засебни судски затвори“). Васпитање малолетника са подручја Јужне Србије обављано је у Заводу за принудно васпитање и поправљање малолетника у Београду, док су малолетнице упућиване у Славонску Пожегу.³² Скопски казнени завод је почетком тридесетих година био измештен у оближње

29 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 298.

30 *Исто*, стр. 299.

31 V. Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija*, str. 110–111.

32 Б. Марковић, „Заводи за извршење казне лишења слободе и мера безбедности, скопчаних с лишењем слободе у Југославији“, *Полиција*, бр. 9–12, мај–јун 1936, стр. 585–587.

село Идризово и у његовим павиљонима је било места за 650 затвореника, при чему није био намењен политичким и малолетним осуђеницима. Јануара 1929. у њему је било 977 осуђеника, а у првој деценији југословенске државе број затворског особља у Скопљу се удвостручио. Са друге стране, буџетска средства која су се сливала у скопски завод кретала су се неправилном линијом: количина новца је расла све до 1924, да би потом била у перманентном паду до 1928. године.³³ Раст броја затворског особља у скопском заводу у поређењу са осталим југословенским затворима био је одраз лошег искуства са затворима окружних судова на територији Вардарске бановине, из којих су све чешће бежали затвореници.³⁴ Крајем 1939. одобрена су средства за адаптацију и изградњу казних завода и затвора у Југославији, при чему је највећи део новца ишао на заводе у Марибору и подизање домова за малолетнике у Сарајеву и Београду, док је мањи део био предвиђен за изградњу судског затвора у Куманову и адаптацију скопског казног завода у Идризову.³⁵

Најчешћи скопски затвореници, или „белогуњци“ (како је тада било модерно рећи због њихових белих комбинезона), били су „женоубице“, Албанци због крвне освете, лопови, „нововерци“ и тзв. деветани који су били више пута осуђивани.³⁶ Током 1931. године у скопском заводу је било 858 осуђеника од којих је чак 149 лежало због убиства, док је од свих дела против опстанка државе почињених на простору Југославије скоро половина издржавала казну у Идризову. Такође је симптоматично да је од укупно 17 доживотних робијаша у Југославији чак 11 било у скопском заводу, а слична пропорција је важила и код кажњеника који су били осуђени на казне затвора од 10 до 20 година.³⁷ И наредних година учешће на југословенском нивоу и етничка структура скопских затвореника се нису битније мењали, док је број малолетних осуђеника на територији Апелационог суда у Скопљу чинио 7,3% свих осуђених малолетника у Краљевини. Већ 1939. скоро половину питомаца скопског завода чинили су Албанци.³⁸

Преко две трећине скопских затвореника потицало је из сеоских средина, а следиле су их занатлије и државни службеници из вароши чије је присуство у затвору ретко када прелазило трећину. Сходно свом социјалном пореклу затвореници су били распоређивани на затворске послове, при чему је уочљив пораст броја оних који су упошљавани као „кућни радници“.³⁹ Загре-

33 *Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1929*, стр. 470–473.

34 *Полицијски гласник*, бр. 819, Београд, 26. 2. 1940, стр. 1. Тако је у ноћи 22. јануара 1940. из затвора кумановског окружног суда побегло пет затвореника.

35 АЈ, 63-3/1939, пов. арх., Преглед ангажованих кредита по централном фонду за подизање казних и сличних завода до 7. 12. 1939. године.

36 *Вардар*, бр. 473, 19. 5. 1935, стр. 6; В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 299.

37 Те године у скопском затвору је било више православних (249) него муслиманских осуђеника (153), од чега 105 Албанаца, 46 Турака и два Рома (*Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1931*, III, стр. 438–447).

38 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 300.

39 *Статистички годишњак Краљевине Југославије за год. 1931*, III, стр. 443–444; (1932), IV, стр. 448; (1933), V, стр. 436/7. Наиме, од 433 југословенска затвореника који су по затворима радили као кућни радници, у скопском заводу их је било чак 160.

бачки лист *Обзор* је 27. фебруара 1934. објавио податке о структури осуђеника на југословенском нивоу (класификујући их према некадашњим историјским покрајинама) који показују да је највише криминала било у Северној Србији и Словенији (28,7%), потом Јужној Србији (17,2%), Далмацији (13%), Хрватској и Славонији (11,5%), БиХ (10,7%), Црној Гори (7,4%) и најмање у Војводини (4,1%). Највише је било разбојништава и крађа, потом „злочина против личности“ и нарушавања јавног реда и мира. Убистава са предумишљајем било је највише у Црној Гори и Војводини, убистава без предумишљаја у Хрватској и Славонији, злочина против туђе имовине у Србији и Словенији, а „разбојничковања и хајдуковања“ у Црној Гори. Највећи број злочина одиграо се у сеоским срединама: у Србији је чак 72% дела почињено на селу, а остатак у варошима. Код градског становништва Северне Србије криминал је био најразвијенији међу самосталним трговцима и банкарима, у Црној Гори код државних и самоуправних чиновника, у Хрватској, Славонији и Словенији код самосталних обртника и индустријалаца, у Војводини код служитеља и надничара, у Далмацији код надничара и слугу, а у БиХ међу самосталним обртницима и индустријалцима. На смртну казну је осуђено највише људи у Јужној Србији (14), Северној Србији 13, Словенији 10, БиХ 9, док је у Хрватској-Славонији-Далмацији, Војводини и Црној Гори по једно лице осуђено на смрт.⁴⁰ Сличну статистику могуће је екстраховати из података које нуди *Статистички годишњак Краљевине Југославије* за 1932. годину (књ. IV, Београд, 1934, стр. 446-451):

Број и структура осуђеника у казним заводима 1932. године

	Скопље	Југославија	Скопље-Југославија %
укупно осуђеника	303	3.510	8,6
- због убиства	130	915	14,2
- због крађе	62	1.029	6
из редова пољопривредника	231	2.108	10,9
из индустрије и заната	49	753	6,5
кућни радници у затвору	8	310	2,5
пољопр. радници у затвору	218	1.275	17
пореклом са села	242	2.315	10,4
пореклом из вароши	61	978	6,2
ожењених	198	1.719	11,5
неожењених	87	1.430	6
удоваца	18	131	13,7
православних осуђеника	193	1.799	10,7
муслиманских осуђеника	96	375	25,6
Арнауца	77	150	51,3
Турака	17	37	45,9

40 В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 302.

Међутим, ови подаци на први поглед сигнализирају неочекивани етнички дисбаланс – да је у Скопском казненом заводу евидентирана свега једна половина Албанаца затворених по свим југословенским казним заводима. Ако се код укупног броја муслиманских и турских осуђеника може наслутити да је преостали део био регистрован, рецимо у сарајевском заводу, поставља се питање где је служила казну друга половина албанских затвореника? Одговор се крије у административној реорганизацији југословенске краљевине 1929, када је простор Косова и Метохије подељен на три бановине. Дакле, основна претпоставка је да је преосталих 49% Албанаца служило казне у казним заводима Зетске и Моравске бановине, односно у Подгорици и Нишу.

Обичај амнестирања осуђеника је дуго припадао домену традиције као израз краљевог милосрђа. Међутим, након убиства краља Александра може се приметити обичај да се неколико пута годишње, на предлог министра правде, врши амнестија људи осуђених до годину дана затвора, преиначењем временске казне у новчану. Јуна 1933. краљ је амнестирао Симу Митровића, чиновника повереништва за аграрну реформу, али је надлежна судска власт инсистирала да овај ипак оде на издржавање казне. За случај се заинтересовао Маршалат и у јануару 1934. ургирао, али је из Министарства правде стигао одговор да је решење о помиловању на време прослеђено среском начелнику у Битољ.⁴¹ Посебно су учестале амнестије тзв. изборних кривица које су се тицале манипулација на општинским и парламентарним изборима. Опраштање таквих кривичних дела, без обзира на стадијум кривичног поступка, није се односило на војна лица, државне службенике који су осуђени за мито, шпијунажу и сл.⁴² Ипак, изостанак брзог судског епилога у случају покоља у гојбуљској општини вучитрнског среза у време избора 1938, када је жандармерија у сарадњи са четницима Косте Пећанца ликвидирала више албанских сељака,⁴³ сведочи о високој политичкој контаминацији југословенског правосуђа, против које је режим декларативно наступао.

*

Као и у осталим сегментима државне политике на југу, реорганизација правосуђа у Вардарској бановини је каснила четири године у односу на остатак земље. Осим тога, кадрирање судског особља је у великој мери подсећало на политику формирања чиновничког апарата, па је за председнике првостепених судова шестојануарска власт доводила судије

41 АЈ, 74-222-317, документи од 5. 1. 1934. и 16. 1. 1934; В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 303.

42 *Službeni list Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije*, god. I, br. 3, Beograd, 1. 12. 1939, str. 21; god. II, br. 11, Beograd, 1. 10. 1940, str. 234.

43 Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд, 1997, стр. 273; В. Јовановић, *Вардарска бановина*, стр. 286.

и судске службенике махом из Србије и Црне Горе. Скопски апелациони суд, који је уз загребачки био најоптерећенији по броју предмета, изрекао је највише пресуда за дела разбојништва, убиства са предумишљајем и на-ношење тешких телесних повреда. Симптоматично је, с обзиром на раз-мере корупције, да су случајеви подмићивања и службених злоупотреба у званичним статистикама судских предмета готово занемарљиви. Почетком тридесетих година жандармерија се хвалила смањењем процента неислеђених кривичних дела и растом броја ухваћених починилаца, како у Југославији тако и на простору Вардарске бановине. Оно што је издвајало југоисток од остатка државе биле су диверзије на вардарској прузи и оружани напади на представнике власти, додуше нешто слабијег интен-зитета него у претходној деценији. У порасту су била дела злонамерних паљевина, обрачуна кријумчара дувана са жандармеријом и финансијском контролом, док је скоро петина затвореника у Скопском казненом заводу лежала због убиства. Истовремено, у Идризову је почетком тридесетих го-дина издржавано 65% доживотних робија на југословенском нивоу, што речито говори о карактеру почињених дела. Занимљиво је да су уочи Дру-гог светског рата скоро половину затвореника у скопском заводу чини-ли Албанци, док је преко две трећине њих потицало из сеоских средина. Чињеница да је готово трећина свих смртних казни у Југославији изречена управо на подручју скопског апелационог суда била је првенствено после-дица нестабилних политичких и друштвених прилика из прве деценије југословенске државе.

Summary

Vladan Jovanović, Ph. D.

Criminal Offences and their Processing on the Territory of the Court of Appeals in Skopje 1929–1941

Abstract: The paper aims to reconstruct the state of criminality in the Vardar Banovina in the period 1929–1941 on the basis of published statistics and unpublished reports from government sources. It presents the structure of crimes committed, reactions of the Court of Appeals in Skopje and the work of the penal institutions, thus outlining the margins of a society rightly considered, throughout the interwar period, as the most unstable territory in the Kingdom of Yugoslavia.

Key words: crime, Court of Appeals in Skopje, penal institutions, Vardar Banovina, Kingdom of Yugoslavia

Normative reconstruction of the Yugoslav Kingdom in 1929 primarily meant a consolidation of the judicial system of the country. County and district courts were first established in the Vardar Banovina only in 1934 when the implementation of the criminal, civil and extrajudicial proceedings began. We can conclude on the basis of the number of cases and number of available judges that the Zagreb and Skopje Courts of Appeal were the most burdened courts. The “new fashion” in filing lawsuits was criticized in parliament because it meant that in the remote villages of the Vardar Banovina for ever petty offence one had to go to the county court. During the 1930s the Skopje Court of Appeals passed more than 27,699 verdicts and their number decreased from year to year. Most of the verdicts, according to the kind of criminal offence reviewed at this level, dealt with crimes committed “against property” and “against person” – in the first instance theft dominated and in the second premeditated murder and grave bodily injuries. Most numerous offences committed against public law and order were attacks on government institutions while cases dealing with bribery were symbolic in number. Even when dealing with offences committed in the line of duty the verdicts on bribery were in single digits annually. Compared to the other parts of the country, the number of people sentenced to the death was the highest (28,6%) – it being a consequence of the volatile conditions in first decade of the Yugoslav state.